

מסע שישק

מחבר: פרופ' אברהם גרוסמן

מלכים א' יד

מתוך: הוראת פרקים נבחרים בנביאים ראשונים,
בהוצאת האגף לתוכניות לימודים

מלכים א פרק יד:

(כה) ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה (שושק) שישק מלך מצרים על ירושלים: (כו) ויקח את אצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח ויקח את כל מגני הזהב אשר עשה שלמה: (כז) ויעש המלך רחבעם תחתם מגני נחשת והפקיד על יד שרי הרצים השמרים פתח בית המלך: (כח) ויהי מדי בא המלך בית ה' ישאום הרצים והשיבום אל תא הרצים:

בארבעה פסוקים אלה מתואר אחד האירועים הצבאיים הגדולים והחשובים שהתרחשו בארץ-ישראל בתקופת המלוכה: מלחמתו של שישק מלך מצרים בארץ-ישראל וכיבושיו. מסע זה של שישק היווה פגיעה צבאית, מדינית וכלכלית חמורה הן לממלכת יהודה והן לממלכת ישראל.

שישק היה מייסדה של השושלת ה-22 במצרים, ומלך בין השנים 935-914 לפני הספירה. במוצאו היה לובי, בא בקשרי חיתון עם השושלת ה-21 במצרים, ועלה לאחר מכן על כס המלוכה. במקרא נזכרת רק הפגיעה שלו ביהודה ובעיקר בבית-המקדש, אך גם ממלכת ישראל נפגעה פגיעה קשה ביותר במסע זה. בכרונן שבמצרים נשתמרה כתובת טופוגרפית ובה רשימת ערים ביהודה ובישראל אותן כבש שישק. הרשימה איננה שלמה, חלק מן השמות איננו ברור וזיהויים איננו בטוח. אך מן השמות שאותם ניתן לזהות, וכן מן הממצא הארכיאולוגי, עולה בבירור כי רבות מן הערים החשובות שבממלכת ישראל נכללו בה (בעבר הירדן המערבי והמזרחי גם יחד) וכן ערי מבצר ביהודה, במיוחד באזור הנגב. הפגיעה בערים ביהודה מפורשת בדברי הימים ב', פרק יב, פסוקים ב-ד:

(ב) ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלים כי מעלו בה: (ג) באלף ומאתים רכב ובששים אלף פרשים ואין מספר לעם אשר באו עמו ממצרים לובים סכיים וכושים: (ד) וילכד את ערי המצרות אשר ליהודה ויבא עד ירושלים:

במגידו נמצא שבר אסטילה של שישק ובו עדות כי גם מבצר חשוב זה נפל בידיו.

תרשים שבר אסטילה של שישק

תאור הכיבושים

רשימת שישק מחולקת לשלוש קבוצות:

מספרים 1-65 - ערים במרכז הארץ;

מספרים 66-150 - ערי הנגב;

כ-30 שמות של ערים בחבל החוף הדרומי (מהן נשתמרו רק 5).

להלן הרשימה של הקבוצה הראשונה, על-פי י' אהרוני:

4 (26) אילון	3 (13) רבת
6 (24) בית-חורון	5 (25) קריתים
8 (57) צמרים	7 (23) גבעון
10 (35) סכות	9 (56) אדמה
12 (53) פנואל	11 (54) קדש
14 (21) שות	13 (22) מחנים
16 (19) אדרים	15 (20) צפון
18 (58) מגדל	17 (18) חפרים
24-20 (64-60) חסר	19 (59) [ת]רצה?
26 (17) רחוב	25 (65) העמק (פ-עמק)
28 (15) שונם	27 (16) בית-שאן
30 (27) מגדו	29 (14) תענך
32 (29) יד המלך	31 (28) אדר
34 (31) חנים	33 (30) - חסר
36 (33) ברים	35 (32) ערון
38 (35) יחם	37 (34) גת פדלה
40 (37) קקרו	39 (36) בית עולם (בית ערים?)
42 (39) בית-תפוח	41 (38) שכה

הרשימה מספרו של י' אהרוני, ארץ-ישראל בתקופת המקרא, תשכ"ב, עמ' 268. (סיכום של גישות אחרות בתיאור המסע מובא באנציקלופדיה המקראית, כרך ז, עמ' 659-661).

כאמור, יש כמה ספקות בפענוח כתובת זו. להלן הצעתו של ב' מזר:

13 רבת	12 גזר	11 עזה
24 בית-חורון	25 קריתים	26 אילון
57 צמרים	58 מגדל	23 גבעון
54 קדש	55 סוכות	56 אדמה
21 שות?	22 מחנים	53 פנואל
18 חפרים	19 אדורים	20 צפון
65 פעמק ("העמק")	64-60 (מחוקים)	59 תרצה?
15 שונם	16 בית-שאן	17 רחוב
28 אדר	27 מגדו	14 תענך
31 חנם	30 - - -	19 יד-המלך
34 גת-פתל	33 בורים	32 ערון
37 קכרו?	36 בית-עלם (או: בית ערם)	35 יחם
	39 בית-תפוח	38 שכה

רוב השמות שמספריהם 41-52 מחוקים ואינם ניתנים לקריאה.

■
מסע שישק לארץ ישראל, על פי ב' מזר

עוצמת הפגיעה בשתי הממלכות, של יהודה ושל ישראל, עולה בבירור מן המפה. נראה כי בנוסף לרצונו של שישק להחליש את ממלכות יהודה וישראל ולשלוש שלל ניצבה מטרה חשובה אחרת בפניו במסעו זה: לבטל את השליטה של ישראל ויהודה על דרכי המסחר העיקריות בצפון (פניקיה) ובדרום (בעיקר באזור הנגב).

שלוש שאלות עיקריות עולות מן העיון בתיאור שבספר מלכים, וראויות הן לדיון בעת הוראתו של נושא זה:

1. מדוע לא נזכרת כלל במקרא הפגיעה הקשה בממלכת ישראל?
2. מדוע נזכרת בספר מלכים הפגיעה בבית-המקדש בלבד, ולא נזכר כיבושן של "ערי המצרות אשר ליהודה" (כלשון הכתוב, דברי הימים, שם)?

3. מדוע הוקדש בספר מלכים מקום כה נרחב לתיאור החלפת מגני הזהב במגני נחושת ולשימוש בהם (2 מתוך 4 הפס' הוקדשו לכך!), והרי העניין משני בלבד?

התיאור בספר מלכים נראה בבירור כ"א-היסטורי", כאילו במכוון לא סופרו האירועים הצבאיים הגדולים, והדגש הושם כולו בפגיעה בבית-המקדש.

ההסבר המתקבל ביותר, אותו ניתן להציע כפתרון לבעיות אלו, הוא במטרת סיפור הדברים: לא לספר אירוע היסטורי זה - אף שחשיבותו כה גדולה - אלא ללמד מוסר (בבחינת: נבואה שצריכה לדורות נכתבה), כי גם המקום המקודש ביותר, בית-המקדש, בו השרה הקב"ה את שכינתו, לא שימש כמגן וכמחסה ביום עברה ולא "החזיק מעמד" יותר מאשר דור אחד!

כבר בראשית ימיו (בשנה החמישית לשלטונו) של המלך רחבעם - בנו של המלך שבנה את המקדש - באו גויים בשערי הבית הקדוש וחילוהו. מעשיו של עם ישראל הם הקובעים את השגחת ה' עליו. אם מעשים אלה רעים הם, לא יגנו מקומות מקודשים, ותהא מעלתם הגדולה ביותר.

רמז לראייה זו מצוי בכתובים בספר מלכים: בסמוך ובצמוד לתיאור הפגיעה במקדש על-ידי שישק מסופרים החטאים שנעשו ביהודה (פרק יד, פסוקים כב-כד). בסיפור על מלכותו של רחבעם (שם, פסוק כא) נאמר: "שבע עשרה שנה מלך בירושלים העיר אשר בחר ה' לשום את שמו שם מכל שבטי ישראל ושם אמו נעמה העמנית".

מדוע נזכרת בחירתה וקדושתה של ירושלים בהקשר זה, בתיאור מקום מלכותו של רחבעם? קרוב לוודאי שהכוונה היא להדגיש את הניגוד בין קדושת העיר לבין מעשי המלך ועמו. משום כך אף נזכר מוצאה של אמו: בדרכה הלך.

בדברי הימים רמז לתפיסה זו: "ויאמר להם (=שמעיה הנביא), כה אמר ה' אתם עזבתם אתי ואף אני עזבתי אתכם ביד שישק" (פרק יב, פסוק ה).

רעיון יסוד זה מובע במפורש וברמז במקומות אחרים בתורה ובנביאים, ובהדגשה יתירה בנבואת ירמיהו בפרק ז' על מחשבת העם המוטעית, כי ה' לא יפקיר את ביתו שלו, וכי בזכות המקום המקודש תינצל ירושלים כולה, ויהיו מעשי העם אשר יהיו:

"אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' המה... ועשיתי לבית אשר נקרא שמי עליו אשר אתם בטחים בו ולמקום אשר נתתי לכם ולאבתיכם כאשר עשיתי לשל".

עם זאת, יש לרעיון זה, כפי שהוא מובע בתיאור בספר מלכים, אפקט גדול במיוחד. המדובר באירוע אשר מבחינה צבאית משמעותו רבה, ובצמידות לתיאור בניין המקדש ולהתלהבות ולהתעלות שליוו מפעל זה (אלה מובעים בין השאר בהתגלות ה' אל שלמה, בתפילת שלמה ובתגובת העם - "שמחים וטובי לב" - מלכים א' סוף פרק ח'). מובן, כי לדיון ברעיון זה בעת לימוד מסע שישק יש לצרף מקבילות מן המקרא ובמיוחד הנ"ל שברמיהו פרק ז'.

בזאת מצויה התשובה לשתי השאלות הראשונות. ובאשר לשאלה השלישית (עניין המגינים): קשה לתת על כך תשובה חד-משמעית (גם המפרשים מתלבטים אם מטרת הבאת המגינים מבית המלך לבית ה' היא לשם כבוד למלך או להגנה עליו). אך המסתבר ביותר הוא כי ממשיכים הם את רעיון היסוד הנ"ל (ביטחון על דברים חיצוניים במקום שיפור המעשים), והפעם בדרך של לעג ואירוניה. מגני הזהב שעשה שלמה לא היה בכוחם להגן בעת צרה, ושישק בזז אותם. לכן הוצאו מן הכלל ופורטו: "ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח ויקח את כל מגני הזהב אשר עשה שלמה".

רחבעם לא למד את מוסר ההשכל. מן הממון המועט שנותר בידו התקין מגני נחושת ועליהם סמך. בשל מיעוט מספרם נאלץ להביאם בית ה' בעת הצורך. "אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר" (תהילים קכז, א).

המסר החינוכי העולה מן התיאור במקרא

הן במלכים והן בדברי הימים מודגשים באריכות יתירה מפעלי הבנייה המפוארים של שלמה, עושרו המופלג, פרסומו וחכמתו (ראה במיוחד דברי הימים ב', ט, י-כח). ביזת הרכוש העצים - תוך זמן קצר ביותר - מתוארת בקיצור נמרץ:

"ויקח את אצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח ויקח את כל מגני הזהב אשר עשה שלמה" (מלכים א', יד, כו).

פסוק אחד בלבד הוקדש לביזה הגדולה, והדבר מכוון. הוא בא להדגיש כי העושר העצום והפאר הגדול, שנחסכו ונשתמרו בעמל של שנים, חלפו ועפו בין רגע:

"אם ה' לא ישמור עיר שוא שקד שומר" (תהילים קכז, א).

מכאן גם האריכות התמוהה בסיפור פרשת המגנים מנחשת שעשה רחבעם במקום מגני הזהב של שלמה. כאמור, הוקדש להם מקום נרחב יותר מאשר לסיפור הכיבוש כולו. והנה, בתיאור מפעליו של שלמה הוקדש למגני הזהב שלו מקום מובלט ומודגש, יחד עם כיסא המלך המפואר:

מלכים א פרק י:

(טז) ויעש המלך שלמה מאתים צנה זהב שחוט שש מאות זהב יעלה על הצנה האחת: (יז) ושלוש מאות מגנים זהב שחוט שלשת מנים זהב יעלה על המגן האחת ויתנם המלך בית יער הלבנון: (יח) ויעש המלך כסא שן גדול ויצפהו זהב מופז: (יט) שש מעלות לכסה וראש עגל לכסה מאחריו וידת מזה ומזה אל מקום השבת ושנים אריות עמדים אצל הידות: (כ) ושנים עשר אריים עמדים שם על שש המעלות מזה ומזה לא נעשה כן לכל ממלכות:

האירוניה ברורה ומודגשת על-ידי העמדה של שני האירועים זה לעומת זה. אפשר שהעמדת הכתובים אלו מול אלו בשני המקומות היא שהביאה את חז"ל לפרש כי הכתוב "את הכל לקח" מתייחס לכיסאו של שלמה. הגנת אמת, שלום וביטחון אינם תוצאה של מגני זהב. בעיקרם תלויים הם בהתנהגות האומה ובהליכה בדרכי ה' (השווה עם הנושא: בקשת המלוכה ועליית הפלשתים).

המסר החינוכי העולה משילוב המקור החיצוני (כתובת שישק) בשיעור הוא כפול: א. הבנת האחריות הרבה המוטלת על הפרט מישראל ועל הכלל, באשר גורל האומה תלוי במעשיהם. קדושת ארץ-ישראל ואף המקום המקודש ביותר עלי אדמות - בית ה' - לבדם לא יעילו.

ב. התייחסות לתנ"ך כאל ספר שמטרתו לחנך ("נבואה שצריכה להורות נכתבה") ולא כאל ספר היסטורי במובן המקובל, והבנה כי לכל פרט יש משמעות שיש לחפשה. עם זאת ניתן ורצוי לכוון באלה שני מסרים נוספים:

ג. הבנת ערכן הדל של בריתות עם עמי נכר, בריתות המנוגדות לרוח התורה. שלמה נשא לאישה את בת פרעה מתוך שיקול פוליטי - כדי לחזק את אגפה הדרומי של ממלכת יהודה. והנה, כעבור דור אחד באה המכה דווקא ממצרים. על ברית דומה עם אשור קרא מאוחר יותר ישעיהו בנבואתו:

והיה ביום ההוא לא יוסיף עוד שאר ישראל ופליטת בית יעקב להשען על מכה ונשען על ה' קדוש ישראל באמת (ישעיהו פרק י, פסוק כ).

אותו לקח אמור גם לגבי ירבעם. הוא היה בן בריתו של פרעה-שישק, ואצלו מצא מחסה בבורחו מפני שלמה (מלכים א', פרק יא). אך אלה לא עמדו לו, כאשר היה נראה לפרעה, כי האינטרס של ארצו הוא להכות בממלכת ירבעם.

ד. הסכנה הטמונה בריב אחים.

רחבעם וירבעם נלחמו זה בזה. הקזת הדם ההדדית הקלה על שישק בכיבושיו. נראה שאין זה מקרה שבסיום תיאור מסע שישק נאמר בספר מלכים: "ומלחמה הייתה בין רחבעם ובין ירבעם כל הימים".

הערות מתודיות:

1. תצלום הכתובת בכרנך, פענוח הרשימה ואף מפות הכיבושים של שישק יובאו בפני התלמידים כדי שיוכלו לעמוד על ההיקף הנרחב של הכיבוש ועל משמעותו מבחינה צבאית, מדינית וכלכלית. רצוי לזהות מספר מקומות מפורסמים בכתובת שישק ולקוב אחר מהלך המסע.

לעניין זה כולו יש להקדיש כ-10 דקות בלבד. הוא כלי הבא לשרת את העיקר, ותו לא. במרכז השיעור יש להעמיד את המסר החינוכי הנזכר לעיל, ולא את הצד ההיסטורי.

2. אפשר שאגב הדיון בבעיות שהועלו לעיל תועלינה הצעות נוספות כפתרון. יש לבדקן במשותף ולעודד את התלמידים לעשות כן. ההצעה שהובאה כאן איננה בהכרח היחידה הבאה בחשבון.

3. במסעו של שישק את ארץ ישראל דן פרופ' ב' מזר, היסטוריה צבאית של ארץ-ישראל, י' ליוור (עורך). תל-אביב, תשכ"ד, עמ' 182-189. ספרות ענפה נוספת מובאת בערך "שישק" באנציקלופדיה המקראית, כרך ז', עמ' 611.

חומר מעניין מובא שם בדיון בשמו של שישק, מוצא משפחתו, דרכו במדיניות הפנים ובמדיניות החוץ, הנימוקים המשוערים למסעו נגד ממלכות יהודה וישראל ותוצאות מסע זה. אך, כאמור, אין לערוך דיון באלה בשיעור המוצע כאן (שהוא שיעור בתנ"ך ולא בהיסטוריה), פן יעמוד המסע גופו במרכז הדיון.